

IZVIRNA SLOVENIKA IZ 16. STOLETJA V NARODNI IN UNIVERZITETNI KNJIŽNICI V LJUBLJANI

Šestnajsto stoletje je za Slovence čas družbene, narodnostne, kulturne, književne in jezikovne prebuje. Ta je bila trdno in nedvoumno povezana z evropskim humanizmom (Melanchton, Luther, Bonomo), hkrati pa se je solidarizirala in pobratila s prebujo pri drugih jugoslovanskih narodih, predvsem z nam najbližjimi Hrvati. Imela je torej poteze, ki so v slovenski kulturi ostale stalnice do danes. Največji uspeh trajne vrednosti, ki nam ga je prinesla reformacija, je bil kulturnega značaja, to so bile slovenske knjige. V tem zapisu nas predvsem zanima, koliko izvirmih slovenskih knjig iz tega časa imamo ohranjenih v NUK in drugih hraniščih v Sloveniji in Jugoslaviji.

1. Kaj so slovenika 16. stoletja

Če hočemo določiti natančno število slovenskih protestantskih oziroma reformacijskih tiskov, moramo najprej opredeliti pojem slovenika in si začrtati časovne okvire. Današnja Slovenska bibliografija (in bibliotekarstvo sploh) vključuje med slovenika vsako delo, »ki izpolnjuje vsaj enega od tehle pogojev: besedilo v slovenščini, avtor Slovenec, slovenska založba.«¹ Mogoče pa je tudi še širše pojmovanje, ki med slovenika uvršča tudi dela, ki obravnavajo Slovence ali Slovenijo, in sicer ne glede na jezik in avtorja. Dva najpomembnejša raziskovalca slovenske reformacijske književnosti France Kidrič in Mirko Rupel uporabljata avtorsko merilo,² dr. Branko Berčič pa merilo zožuje na jezik in ne upošteva del, ki so napisana v latinščini ali nemščini, čeprav so avtorji Slovenci.³ V našem primeru hočemo zajeti celotne opuse slovenskih reformacijskih piscev in vsa knjižna dela, ki vsebujejo tudi slovenska besedila (kakor Kidrič in Rupel). To merilo za slovenika razširjamo z eno samo izjemo, ko gre za delo, ki ga je napisal tujec v nemščini, vendar je v celoti posvečeno Trubarju in slovenskemu protestantizmu.⁴

Reformacija oziroma protestantizem vsebinsko ne pokrijeta vseh tiskov iz 16. stoletja, saj je takrat nastalo nekaj del, ki jih ne moremo označiti za protestantska (ker njihovi avtorji niso bili protestanti, ampak katoličani, npr. Pachernecker), ne za reformacijska (ker ne obravnavajo verskih ali cerkvenoorganizacijskih vprašanj, npr. Megiser). V našem primeru upošteevamo vse tiske, ki so izšli med leti 1515 in 1603. Prva letnica pomeni čas prvih natisnjenih slovenskih besed, povezanih s puntarstvom slovenskih kmetov, druga pa označuje zadnjo Megiserjevo knjigo, ki vsebuje tudi slovensko besedilo.⁵

¹ Slovenska bibliografija. Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana 1976 str. 7.

² France Kidrič: Bibliografski uvod v zgodovino reformacijske književnosti pri južnih Slovanih v XVI. veku. Ljubljana 1927. (Litografirana skripta.)

Mirko Rupel: Reformacija: Zgodovina slovenskega slovstva I. Ljubljana 1956.

³ Branko Berčič: Abhandlugen über die slowenische Reformation. dr. Rudolf Trofenik, München 1968.

⁴ Jakob Andreae: Christliche Leichpredig bei der Begräbnis... herrn Primus Trubern. Tübingen, bei Georg Gruppenbach 1586.

⁵ Protestantno gibanje v Evropi je poleg teoloških in versko-organizacijskih reform povzročilo tudi nagel razvoj jezikov in močno aktualiziralo vprašanja zgodovine evropskih narodov. Tu je Megiser kot evropsko razgledan humanist našel svoje delovno področje in bistveno prispeval k utrditvi in ustalitvi slovenskega knjižnega jezika. Megiser se ni dejavno vključeval v verska reformacijska vprašanja, vendar je njegovo zgodovinarsko in slovsko delo sestavina iste prerodne duhovne klime. Rekatolizacijske komisije njegovih knjig niso uničevale, zato so lahko vplivale na slovenske pisce 17. stoletja (Dictionarium quatuor linguarum je npr. doživel tri izdaje). 1603 je izšlo njegovo zadnje delo, ki vsebuje tudi slovensko besedilo: Thesaurus Polyglottus.

2. Koliko izvirnih tiskov iz 16. stoletja imamo na Slovenskem

Verjetno ne bomo nikoli čisto natančno ugotovili, koliko slovenskih tiskov je nastalo v 16. stoletju, čeprav so dosedanje raziskave in popisi vendarle dokaj zanesljivo ugotovili njihovo število. France Kidrič v svojem Bibliografskem uvodu iz leta 1927 navaja 48 knjig,⁶ Mirko Rupel v svoji literarnozgodovinski študiji ne daje natančnih podatkov, ko pravi: »Najotipljivejši dokaz kulturne dejavnosti naših protestantov so njih knjige. V 44 letih so izdali okoli 50 slovenskih tiskov.«⁷ Branko Berčič navaja 56 del,⁸ vendar upošteva le slovenska besedila do 1600. Zaradi tako ozkega pojmovanja slovenik niso upoštevani celotni opusi nekaterih avtorjev, npr. Krelja, zaradi zaključne letnice pa tudi ne zadnje Megiserjevo (slovensko) delo. Berčičevemu popisu je torej treba dodati: Sebastijan Krelj: Christlich bedencken (1562), Jakob Andreae: Christliche Leichpredig (1586), Jurij Khisl: Herbari Aurspergy (1575) in Heronim Megiser: Thesaurus Polyglottus (1603). Po našem kriteriju za slovenika in po omenjeni periodizaciji je v 16. stoletju torej nastalo 60 slovenskih tiskov.

Za raziskovanje slovenske reformacijske književnosti je pomembno, da so dostopna prav vsa besedila. Predvsem po zaslugi dr. Mirka Rupla, pa tudi drugih raziskovalcev in zbiralcev, imamo danes v NUK zbrane vse tiske iz tega časa (izvirniki ali kopije) in skoraj vse rokopisno gradivo (kopije) iz doslej znanih slovenskih in evropskih hranišč. Za znanstveno raziskovanje, predvsem pa kot neprecenljiva kulturna in materialna vrednota, so zlasti pomembni izvirniki.

Kratek popis *izvirnih* tiskov, ki jih hrani NUK

1. Ain newes lied von den kraynnerischen bauren. [Wien, Johann Singriren 1515.]
2. Trubar, Primož: Catechismus. [Tübingen, Ulrich Morhart] M. D. LV.
3. Trubar, Primož: Ta prvi deil tiga noviga testamta. Tvbingae [Ulrich Morhart] Anno M. D. LVII (- M. D. LVIII).
4. Trubar, Primož: Ta drvgi deil tiga noviga testamta. Vtibingi. [Ulrich Morhart] M. D. LX.
5. Trubar, Primož: Register und summarischer Inhalt. Tübingen. Ulrich Morhart 1561.
6. Trubar, Primož: Articvli oli deili, te prave stare vere kerszhanske. Vtibingi. [Ulrich Morhart] M. D. LXII.
7. Krelj, Sebastijan: Christlich bedencken. Eisleben. Gaubisch 1562.
8. Trubar, Primož: Ta Celi Psalter Daidou. Vtibingi. [Ulrich Morhart] M. D. LXVI.
9. Trubar, Primož: Svetiga Pavla Lystvvi. Vtibingi. [Ulrich Morhart] M. D. LXVII.
10. Trubar, Primož: Catehismvs sdveima islagama. Vtibingi. [Georg Gruppenbach] M. D. LXXV.
11. Dalmatin, Jurij: Jesvs Sirah. Drvkanv Vlvblani, Skusi Ioannesa Mandelza M. D. LXXV.
12. Khisl, Jurij: Herbari Avrspergy Baronis etc. Labaci ex officina Ioannis Manlij 1575.
13. Dalmatin, Jurij: Passion. Drvkanv Vlublani, Skusi Ioannesa Mandelza. (M. D. LXXXVI.)

⁶ France Kidrič: Bibliografski uvod. Ljubljana 1927.

⁷ Mirko Rupel: Reformacija: Zgodovina slovenskega slovstva I, str. 255.

⁸ Rupel v svoji Reformaciji prevaja besedo bedencken s premisek, Andrej Budal pa s pomisek (Razgledi II/1947, str. 470).

14. Juričić, Jurij in Krelj, Sebastijan: Postilla. (Laibach, durch Hans Mannel.) Anno, M. D. LXXVIII.
15. Dalmatin, Jurij: Bible, tv ie, vsiga svetiga pisma prvi deil. Drvkanv Vlvblani skusi Ioannesa Mandelza M. D. LXXVIII.
16. Bohorič, Adam: Otrozhia [Tabla bzw. Biblia, Ljubljana, Janž Mandelc um 1580.]
17. Trubar, Primož: Ta celi novi testament. Vtbingi, [Georg Gruppenbach] (M. D. LXXXI-) M. D. LXXXII.
18. Dalmatin, Jurij: Biblia, tv je vse svetv pismv. Wittenberg, durch Hans Kraffts Erben. Anno M. D. LXXXIII.
19. Dalmatin, Jurij: Ta celi catehismvs, eni psalmi. V'Bitembergi, [Johann Kraffts Erben] Anno M. D. LXXXIII.
20. Dalmatin, Jurij: Karszhanske lepe molitve. Vvitebergae [Johann Kraffts Erben] Anno M. D. LXXXIII.
21. Bohorič, Adam: Arcticae horulae. Witebergae [Johann Kraffts Erben] Anno M. D. LX-XXIII.
22. Andreae, Jakob: Christliche Leichpredig bei der Begräbnis . . . herrn Primus Trubern. Tübingen, bei Georg Gruppenbach 1586.
23. Megiser, Hieronymus: Dictionarivm qvatvor lingvarvm. Impressvm Graecii Styriae, aIohanne Fabro. Anno M. D. XCII.
24. Trubar, Primož: Hishna postilla D. Martina Lvtheria. Drvckana v Tibingi skvsi Georga Gruppenbacha. Anno M. D. XCV.
25. Trubar, Felicijan: Lepe karszhanske molitve. v'Tibingi, Skusi Georga Gruppenbacha, M. D. XCV.
26. Trubar, Felicijan: Ta celi catehismvs, eni psalmi, v'Tibingi, Skusi Georga Gruppenbacha. Anno 1595.
27. Hutter, Elija [slovenski del Jurij Dalmatin]: Biblia sacra. Noribergae, M. D. XCIX.

Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani ima torej najbogatejšo zbirko izvornih slovenik iz 16. stoletja (27 naslovov). Največ zaslug za to ima dr. Mirko Rupel, ki je med leti 1951 in 1963 sistematično odkrival, popisoval in zbiral protestantika po vsej Evropi. Za NUK je pridobil več novih izvornih tiskov, vse preostalo pa v obliki fotografij, tako da je raziskovalcem danes na voljo praktično vse gradivo (tudi rokopisno) iz tega časa.

V drugih ljubljanskih hraniščih imamo še 2 izvorna Megiserjeva tiska⁸ (Paroimiologia Polyglottos in Thesaurus Polyglottus), v Celju in Ptujju pa po 1 Trubarjevega (Svetiga Pavla ta dva listy), tako da je v Sloveniji po sedanjih podatkih ohranjenih 30 izvornih knjig (naslovov) iz 16. stoletja. Število izvodov je precej večje, samo v NUK 48 izvodov (vsi niso popolni), na drugih mestih v Ljubljani še 18, v preostalih krajih Slovenije (Brežice, Celje, Kamnik, Koper, Maribor, Murska Sobota, Nova Gorica, Novo mesto, Ptuj, Ravne) še 26 izvodov, torej v Sloveniji 92 izvodov. V Zagrebu (Knjižnica Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti) imajo še 2 dodatni besedili, ki jih Slovenci nimamo (Dalmatin: Agenda, Dalmatin: Ta kratki wirtemberski catechismvs), torej skupaj v Jugoslaviji 32 različnih naslovov. Izven Slovenije hranijo 15 izvodov slovenskih protestantik (Beograd, Cetinje, Zagreb).

Izvirni tiski brez dvojnic
 NUK – 27
 NUK + Ljubljana – 29

Skupno število izvodov
 NUK – 48
 NUK + Ljubljana – 66

Drugo največje hranišče izvirnih slovenskih protestantik je Dunaj, kjer imajo 24 različnih besedil (podatek verjetno ni povsem zanesljiv). Posamezni izvodi so raztreseni po vsem svetu.

3. Nova najdba v letu 1983

NUK v Ljubljani je ravno ob 500-letnici Luthrovega rojstva in 400-letnici Dalmatinove Biblije pridobila novo izvirno protestantsko knjigo: Kreljev Christlich bedencken iz leta 1562. Izvirni naslov knjige se glasi: Christlich bedencken, ob vnd wiefern ein glieden Christ, die Rotten und Secten, auch allerley affentliche Irthumer vnd Religionsstreitte zu richten . . . schuldig sei etc. Eiseleben, Gaubisch 1562. V slovenščini:⁸ Krščanski premislek, ali je in koliko je vsak kristjan dolžan soditi in anatematizirati ločine in sekte, tudi vsakršne javne zmote in verske prepire, tako po pravu kakor tudi dejansko.

France Kidrič v svojem Bibliografskem uvodu navaja knjigo pod številko 18 in ugotavlja dva tedaj znana primerka, dunajskega in berlinskega. Zanimivo je, da se je prvi novi izvod našel šele po 56 letih. Theodor Domej, koroški Slovenec, zgodovinar na Slovenskem inštitutu v Celovcu, ga je kupil na Dunaju in ponudil NUK v zameno. To je nov dokaz, da so nove najdbe še vedno mogoče, upajmo, da se bo kmalu našlo tudi kakšno besedilo, ki velja za neohranjeno.

Knjiga ima 40 listov (80 strani) in meri 15 x 19 cm, izvod je popoln, manjkajo pa platnice. Natisnjena je v gotici (Brevier Fraktur) z nekaj latinskimi odstavki v latinici. Delo ima dva predgovora; prvi je Kreljev, s podpisom Sebastianus Krellius Slauus, drugega pa je podpisal dr. Cyriacus Spangenberg, kar je spisu gotovo dalo dodatno težo. Tisk je lep in razločen, papir je nepoškodovan. Knjiga nima nobenih ekslibrisov ali drugih oznak, iz katerih bi bilo mogoče ugotoviti provenienco.

Po vsebini je delo polemičen teološki spis. Pobudo za njegov nastanek je gotovo dal Flacius Illyricus (Matija Franković Vlačić ali Vlašič), ki je bil štiri leta Kreljev univerzitetni profesor v Jeni. Tam je Krelj tudi magistriral in nekaj časa delal kot profesorjev tajnik (asistent) – ammanuensis. Christlich bedencken je Kreljeva podpora Flacijevim stališčem v njegovi teološki polemiki z Justom Menijem.

Kljub temu da delo ni napisano v slovenščini in ni posebej namenjeno Slovencem, je pomembno kot teoretični dosežek in podatek o izobrazbi štiriindvajsetletnega mladeniča, pa tudi kot dokaz, da je bil Krelj vzgojen v radikalni levičarski protestantski struji, kar je gotovo vplivalo tudi na njegovo delovanje med Slovenci. V domovino se je vrnil takoj naslednje leto (1563), po Trubarjevem odhodu (1565) pa je postal prvi pridigar in superintendent ljubljanske protestantske občine.

Mihael Glavan

Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani

Christlich bedencken/
Aband wie fern ein
iglicher **C**hrist / die Rotten vnd
Secten/ auch allerley offentliche Ir-
thumen vnd Religionstrette/ beide von Rechts
wegen / vnd auch mit der that/ zu rich-
ten vnd zu anathematiziren/
schuldig sey.

Wider etlicher **E**picurischen **T**heo-
logen vnd **C**lamanten surgeben / als
soltten die Leien nicht schuldig sein/
offentliche Kekerien zu
verdammen.

Vnd zur nötigen **h**ermanung an
alle **C**hristen / auch jetzt alle schwe-
bende **S**ecten vnd **C**orrupteln zu rich-
ten/ vnd wider dieselbigen
zu streitten.

Sampt einer **V**orrede **D.**
Cyriaci **S**pangenberg.

Anno 1562.